

1. Jaká byla v roce 1968 politická situace v Evropě? Co byla Varšavská smlouva?

V roce 1968 byla Evropa již více než dvacet let rozdělena „železnou oponou“, jak Winston Churchill v roce 1946 popsal postupně se vytvářející hranici mezi východním a západním blokem. **Mezi sovětizované střeoevropské země patřilo po druhé světové válce Československo**, které se v polovině padesátých let stalo také zakládajícím státem Varšavské smlouvy (dalšími členy byly Albánie, Bulharsko, Maďarsko, Německá demokratická republika, Polsko, Rumunsko a Sovětský svaz). Vojenský pakt dostal název podle hlavního města Polska, kde zástupci zakládajících států podepsali 14. května 1955 Smlouvu o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci. Přestože v ní byla proklamována rovnoprávnost jejích účastníků, byla Varšavská smlouva ve skutečnosti jednoznačně řízena a ovládána Moskvou. Ukázalo se to již krátce po jejím vzniku, když v roce 1956 sovětské jednotky rozdrtily maďarské povstání. V roce 1962 se činnosti Varšavské smlouvy přestala účastnit Albánie. Kritické postoje postupně v druhé polovině šedesátých let zaujímalo Rumunsko, které se v srpnu 1968 nezúčastnilo intervence do Československa. Varšavská smlouva byla rozpuštěna v roce 1991.

2. Co bylo Pražské jaro a co se během něho odehrálo?

Tento termín se používá pro události konce šedesátých let v Československu. Nejčastěji bývá toto **období vymezeno nástupem Alexandra Dubčeka do čela Komunistické strany Československa (5. leden 1968)** a invazí armád pěti států Varšavské smlouvy (21. srpen 1968). V některých případech je za **definitivní konec Pražského jara považováno až zvolení Gustáva Husáka prvním tajemníkem KSČ 17. dubna 1969**. Pražské jaro je na jedné straně spojováno s uvolněním politických poměrů a pokusem o reformu komunistického režimu shora, na straně druhé s oživením občanské společnosti, která ve své většině změny uvítala a požadovala jejich pokračování. Násilné potlačení Pražského jara znamenalo výrazný zlom v dějinách mezinárodního komunistického hnutí, které se v náporu na srpnovou invazi rozštěpilo.

3. Kdy vznikla organizace NATO (Severoatlantická aliance – North Atlantic Treaty Organisation) a proč?

Euroatlantická vojenská organizace **byla založena 4. dubna 1949 ve Washingtonu**, kde představitelé dvanácti států (Belgie, Dánsko, Francie, Island, Itálie, Kanada, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, USA a Velká Británie) podepsali smlouvu o jejím vzniku. Postupně se připojila řada dalších států. Bezprostřední reakcí na vstup Spolkové republiky Německo v roce 1955 byl vznik Varšavské smlouvy. V roce 1968 bylo členy NATO celkem patnáct států (ovšem v roce 1966 vystoupila z vojenských struktur NATO Francie, v souvislosti s tím bylo vedení aliance přeneseno z Paříže do Bruselu). Základem Severoatlantické aliance byl od počátku obranný princip, podle kterého je ozbrojený útok proti jedné nebo více ze smluvních stran v Evropě nebo Severní Americe považován za útok proti všem. Vznik aliance souvisel s obavami Západu ze sovětské expanze – dával západoevropským státům jistotu, že v případě sovětského útoku budou podpořeny severoamerickými státy.

4. Jaká byla minulost prezidenta Svobody? Jak se zachoval v roce 1968 a proč?

Ludvík Svoboda (1895–1979) byl 30. března 1968 zvolen prezidentem republiky – nastoupil po Antonínu Novotném, který byl donucen rezignovat na svou funkci. Svoboda byl tehdy často vykreslován jako hrdina prvního a druhého odboje i jako oběť politických čistek padesátých let. Ve skutečnosti se ovšem i on významně podílel na uchopení moci komunistickou stranou. Již na východní frontě se těšil důvěře sovětské generality – na podzim 1944 byl jmenován velitelem 1. československého ozbrojeného sboru. V letech 1945–1950 zastával post ministra národní obrany (do února 1948 formálně vystupoval jako nestraník). **Po únoru 1948 se podílel na politických čistkách v armádě – odmítl například udělit milost gen. Heliodoru Píkoví, který se v roce 1949 stal obětí justiční vraždy**. Na počátku padesátých let byl Svoboda postupně odvolán ze všech funkcí a krátkodobě byl vězněn. Od roku 1954 se na základě přání sovětského vedení postupně vracel do politických funkcí. Po vstupu vojsk pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 na jedné straně odmítl jmenovat novou kolaborantskou vládu, na straně druhé odletěl z vlastní iniciativy do Moskvy,

kde se stal jedním z hlavních iniciátorů přijetí kapitulace. Po návratu do Prahy patřil mezi hlavní spojence Gustáva Husáka a v dubnu 1969 výrazně napomohl k jeho zvolení do čela KSČ. V polovině sedmdesátých let byl Svoboda na základě zvláštního zákona odvolán z prezidentské funkce pro nezpůsobilost vykonávat tento úřad.

5. Proč chtěli Sověti obsadit Československo?

Vojska armád pěti států Varšavské smlouvy vstoupila v srpnu 1968 na československé území hned z několika důvodů. Hlavním byla snaha **násilně ukončit další politické uvolňování ve státě, který patřil do sovětského bloku**. V důsledku případného vyhrocení situace v Československu mohlo podle tohoto výkladu dojít k ohrožení výsledků druhé světové války a nárůstu západoněmeckého revizionismu. Razantními kritiky Dubčekova vedení byla z tohoto důvodu nejen sovětská strana, ale také představitelé sovětských satelitů, zejména Władysław Gomułka (Polská lidová republika) a Walter Ulbricht (Německá demokratická republika). Jejich postoje byly ovlivněny také obavou z přenesení „kontrarevoluce“ ze sousední země.

Další uváděný důvod pro intervenci souvisí s tehdejší geopolitickou situací. Na československém území do srpna 1968 působily pouze malé utajené skupiny sovětských vojenských specialistů. Absence přítomnosti sovětské armády na hranici východního bloku proto mohla hrát v plánech vojenských představitelů důležitou roli.

6. Jaký mohl mít v Československu někdo zájem na tom, aby přijela sovětská vojska?

Zájem na vojenském zásahu v Československu měli především **příslušníci konzervativního proudu v komunistické straně, kterým se dobově říkalo „zdravé síly“**. Řada z nich musela na jaře 1968 ze svých funkcí odejít a svůj možný návrat na politické výsluní spojovala právě s příchodem „spřátelených“ vojsk. Konzervativci se také ocitli pod tlakem médií, v nichž se postupně objevila řada článků o zločinech z padesátých let. Velká obava panovala v tomto prostředí z blížícího se sjezdu KSČ, na němž se v září 1968 očekávaly velké personální otřesy. Mezi aktivními pučisty měli zvláštní postavení vysocí důstojníci Státní bezpečnosti, kteří řadu let spolupracovali se sovětskou tajnou službou. Pod vedením Viliama Šalgoviče technicky pomáhali sovětské straně s přípra-

vou invaze a s následným zatýkáním vybraných reformních politiků. Ve vedení komunistické strany patřili mezi prosovětské stoupence Alois Indra, Antonín Kapek, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Vasil Biľak, kteří několik dnů před invazí předali sovětské straně proslulý dopis s žádostí o vojenský zásah.

7. Je možné že tzv. zvací dopisy napsali sami Rusové? Mohly být falešné?

Přestože se o těchto dopisech hovořilo již krátce po zahájení invaze vojsk pěti států Varšavské smlouvy, až do pádu Sovětského svazu neexistovaly konkrétní důkazy o jejich existenci. Teprve v červenci 1992 předal ruský prezident Boris Jelcin svému československému protějšku Václavu Havlovi několik nově nalezených archivních dokumentů. Mezi nimi byly také dva dopisy československých občanů se žádostí o vojenský zásah. První předaný „zvací dopis“ napsal v češtině Antonín Kapek a odevzdal ho sovětské straně patrně již na konci července 1968 při jednání v Čierné nad Tisou. Druhý napsala již na počátku srpna 1968 v ruštině pětice představitelů komunistické strany (Alois Indra, Antonín Kapek, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Vasil Biľak), která jej předala adresátům zřejmě při jednání se sovětskou stranou v Bratislavě. Dopis se dochoval v archivu zapečetěný v obálce s datem 25. 9. 1968. Tehdejší vedoucí všeobecného oddělení ÚV KSSS a pozdější generální tajemník na obálku napsal: „Uložit v archivu politbyra. Bez souhlasu neotvírat. Konstantin Černěnko.“ Tento dopis měla později podepsat řada dalších konzervativců (hovoří se až o čtyřiceti či padesáti podpisech), ovšem příslušné dokumenty nebyly doposud ruskou stranou objeveny či předány. Pravost podpisů na zmíněných dvou zvacích dopisech potvrdil kriminalistický rozbor a o jejich pravosti nejsou žádné pochyby ani mezi historiky, kteří zkoumali jejich autenticitu.

8. Jak je možné, že se cizí vojska objevila na území Československa tak rychle? Jak to, že o tom občany nikdo neinformoval?

Z vojenského hlediska byla invaze do Československa provedena zdařile. Navzdory hlášením o pohybu vojsk u československých hranic a varováním diplomatů či několika vojenských důstojníků, československé vedení – s výjimkou prosovětských kolaborantů – intervenci reálně neočekávalo. Až do vlastní intervence proto nepodniklo žádné konkrétní kroky.

9. Kolik sovětských a dalších vojáků do Československa přijelo?

Operace s krycím názvem „Dunaj“ – jak byla invaze nazvána v plánech okupantů – se podle odhadů vojenských historiků zúčastnilo v prvním sledu okolo 160 000 vojáků a kolem 4600 tanků. Jejich počet byl v následujících dnech navýšen. K 25. srpnu 1968 bylo podle údajů generálního štábu Československé lidové armády celkem 27 intervenčních divizí v plných bojových stavech, z toho 12 tankových, 13 motostřeleckých a 2 výsadkové; dále jedna letecká armáda, která disponovala i raketovými zbraněmi. Uvedené jednotky byly **vyzbrojeny 6300 tanky, 2000 děly, 550 bojovými letouny a 250 dopravními**. O den později se na československé území začala navíc přesunovat další sovětská gardová armáda, která se do této doby nacházela na území Německé demokratické republiky.

10. Proč lidé proti Rusům jen demonstrovali?

Zaútočila někde proti okupantům naše armáda?

Československá lidová armáda byla tehdy výlučně orientována na vedení boje proti Západu a nebyla připravena na variantu obrany proti jiným členům Varšavské smlouvy. Domácí jednotky byly navíc oproti útočníkům početně slabé – do pohybu se v rámci invaze do Československa dal největší počet vojáků na evropském kontinentu od konce druhé světové války. **Vedení KSČ, které odsoudilo ve svém prohlášení okupaci, jednoznačně vyzvalo obyvatelstvo, aby zachovalo klid a nekladlo odpor.** Vedení Československé lidové armády vydalo pod vedením ministra národní obrany generála Martina Dzúra rozkaz neklást okupačním jednotkám odpor. Jak napsal historik Antonín Benčík, přes uvedené rozkazy docházelo u řady posádek ke kritickým situacím. Československé jednotky často zaujímaly ve svých kasárnách obranná postavení. Bylo také zaznamenáno okolo sto případů zapojení vojenských radiostanic pro antiokupační vysílání. V řadě případů lidé uschovávali zbraně a některé vojenské skupiny se připravovaly na přechod k partyzánskému způsobu války.

11. Je pravda, že kdyby do Československa nevnikli Rusové, vstoupily by tam jednotky NATO?

Okupační propaganda často zdůrazňovala údajnou hrozbu západoněmeckého revanšismu a posílání NATO, pokud by Československo opustilo sovětský blok. Tento argument byl čistě účelový a neměl žád-

nou oporu v realitě. Dokládá to ostatně i skutečnost, že při plánování invaze Moskva a její spojenci jednoznačně počítali s nevměšováním Západu, který se obával případného rozpoutání jaderného konfliktu a respektoval rozdělení evropského kontinentu.

12. Jak se vyvíjela situace v Československu a v Evropě po roce 1968?

Invaze do Československa 21. srpna 1968 představovala největší vojenské manévry v Evropě od druhé světové války. Rozhodnutí sovětského vedení a jeho čtyř satelitů násilně potlačit Pražské jaro se setkal s takřka jednomyslným odporem domácí veřejnosti, která vystoupila na podporu zatčených československých představitelů. Dne 23. srpna 1968 popsal první tajemník Polské sjednocené dělnické strany Władysław Gomułka situaci v okupované zemi jednoznačně: **„Vyhráli jsme vojensky, ale politicky jsme byli zcela poraženi.“** Srpnová intervence měla obrovský ohlas po celém světě. V jejím důsledku se rozštěpilo komunistické hnutí a ideje komunismu byly zásadně diskreditovány. Zhoršily se také vztahy mezi velmocemi. **V řadě světových metropolí se konaly veřejné manifestace na podporu Pražského jara a invaze do Československa se stala předmětem jednání Rady bezpečnosti OSN.** Odpor většiny československé veřejnosti se Kremlu podařilo za pomoci staronového vedení KSČ pacifikovat až na počátku sedmdesátých let. Potlačení Pražského jara se stalo mementem, ke kterému se vztahovaly opoziční skupiny v zemích sovětského bloku. Na konci osmdesátých let se v souvislosti s pádem komunistických režimů postupně všechny státy, které se na okupaci Československa v srpnu 1968 podílely, za vstup svých armád do zemí omluvily.

13. Kdy sovětská armáda opustila naši zemi?

Na rozdíl od polských, bulharských a maďarských jednotek (východoněmecká armáda se invaze účastnila pouze symbolicky), které odešly na podzim 1968, zůstaly sovětské jednotky v Československu dvaadvacet let. Dne 18. října 1968 poslanci Národního shromáždění schválili smlouvu mezi vládou ČSSR a vládou SSSR o „dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR“. Proti jejímu přijetí tehdy hlasovali pouze čtyři poslanci (Božena Fuková, František Kriegel, Gertruda Sekaninová-Čakrtová a František Vodsloň), dalších deset se zdrželo hlasování. Odchod sovětských jedno-

tek byl umožněn teprve po změně politického režimu v Československu. Poslední **sovětští vojáci definitivně odešli až v červnu 1991.**

Odovědi vypracoval:

Petr Blažek, historik

Literatura:

BÁRTA, Milan – CVRČEK, Lukáš – KOŠICKÝ, Patrik – SOMMER, Vítězslav: Oběti okupace. Československo 21. 8.–31. 12. 1968. Praha 2008.

BENČÍK, Antonín: Operace „Dunaj“. Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty. Praha 1994.

BENČÍK, Antonín: Rekviem za Pražské jaro. Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence vojsky varšavské pětky v Československu 1968. Třebíč 1998.

BLAŽEK, Petr – KAMIŇSKI, Łukasz – VÉVODA, Rudolf (eds.): Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Varšava, 4.–5. září 2003. Praha 2006.

DURMAN, Karel: Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991. Praha 1998.

KAPLAN, Karel: Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968. Společnost a moc. Brno 2008.

JIŘÍK, Karel (ed.): Svědectví o roce 1968 v Ostravě. Ostrava 1998.

KRATOCHVÍL, Jan – POVOLNÝ, Daniel: 21. 8. 1968. Okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Brno 2004.

MICHÁLEK, Slavomír: Rok 1968 a Československo. Postoj USA, Západu a OSN. Bratislava 1968.

PAUER, Jan: Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení. Praha 2004.

PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém (eds.): Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé veřejnosti. Praha – Brno 1993.

PELIKÁN, Jan: Jugoslávie a Pražské jaro. Praha 2008.

PERNES, Jiří: Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili. Praha 2003.

Edice dokumentů

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970 – celkem 19 svazků edice dokumentů, které od roku 1994 vydává ÚSD AV ČR, v. v. i.

Sedm pražských dnů 21.–27. srpen 1968. Dokumentace. Praha 1990.